

HAYOTINING BIRINCHI YILLARIDA BOLALARDA ESHITISH NUQSONLARINI TUZATISH.

Kurbanova Zaynab Jurakulovna¹

¹ *Axborot texnologiyalari va menejment universiteti*

Pedagogika kafedrasi katta o'qituvchisi

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 04.07.2025

Revised: 05.07.2025

Accepted: 06.07.2025

KALIT SO'ZLAR:

Diqqat, idrok, akustik,
xotira, dvigatel, vizual,
taktil, ritm, motor, temp,
tembr.

Ushbu maqola maxsus pedagogika ta'lim standartlariga kiritilgan «Maxsus pedagogika» fani sohasiga oid bilimlar majmuini qamrab oladi.

Maqolada O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablari asosida maxsus pedagogika fanining nazariy metodologik muammolari, taraqqiyot bosqichlari, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion ishlarni samarali olib borish, ayniqsa, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish va o'qitish muammolari, umumta'lim muassasalariga kiritilgan ushbu toifadagi bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonlari, rivojlanishida nuqsoni bor anomal bolalarning o'ziga xos jihatlari, tuzilishi, rivojlanishi masalalarini yoritishga harakat qilingan. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish rivojlangan ta'lim taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari, ta'limni rivojlantirishga ko'maklashuvchi xalqaro tashkilotlar haqida ham qisqacha to'xtab o'tilgan

Tayanch so'zlar va iboralar:

Ta'lim - bolalarni bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish, ongiga va xulqiga ta'sir etish, bilish faoliyatini rivojlantirish.

Tarbiya - bolalarga ilmiy bilimlar tizimini singdirish va buning natijasida har tomonlama shakllangankishini tarbiyalash.

His etuvchilarning hissiyotlari - karlik va soqovlik bolaning aqliy layoqatlariga salbiy ta'siri.

Hayotining birinchi yillarida bolalarda eshitish nuqsonlarini tuzatish ularning zamonaviy jamiyatga moslashishi uchun juda muhimdur. Zamonaviy tibbiyot yutuqlari tufayli hatto yangi tug'ilgan chaqaloqlarda ham eshitish patologiyasini aniqlash mumkinligi aniqlandi. Tuzatish ishlarini o'z vaqtida ya'ni imkon qadar erta boshlash, uni to'g'ri va tizimli ravishda amalga oshirish bilan, ko'pchilik bolalarda eshitish qobiliyatining og'ir yo'qolishi va hatto karlikka qaramay 3-5 yoshda rivojlangan frazeologik nutq shakllanadi nafaqat nutq balki umumiy rivojlanish darajasi ham bu yoshdagi bolalarni eshitish darajasiga yaqinlashadi. Eshitish buzilishi bilan tuzatish ishlari bir necha yo'nalishlarda amalga oshiriladi.

1. Kompleks diagnostikani tashkil etish.

2. Bolani tarbiyalash va o'qitish uchun individual dasturni tuzush.

3. Oilaviy muhitda maxsus korreksion-pedagogik muhitni shakllantirish.

Bolaning har tomonlama to'liq rivojlanishi va uning ijtimoiylashuvi uchun tuzatish ishlarida turli xil mutaxassislar – shifokorlar, surdopedagoglar, nutq terapevtlari, psixologlar, ijtimoiy o'qituvchilar ishtrok etadilar. Maktabgacha yoshdagi kar bolalarni o'qitish uchun maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalarni o'qitish uchun maxsus dasturlari ishlab chiqilgan bo'lib, ularga muvoffiq bolalarni maktabgacha ta'lim muassasasida keying ta'limga tayyorlash bo'yicha tuzatish va tarbiya ishlari olib borilmoqda. Ixtisoslashtirilgan maktab yoki inklyuziv ta'lim tizimidagi umumta'lim maktablarida o'qishlari uchun dasturlar 5 yillik o'qish uchun mo'ljallangan va har bir yosh toifasidagi bolalar bilan pedagogik ishning turli yo'nalishlari bo'yicha o'quv jarayonini tashkil etish zarur materiallarni o'z ichiga oladi. Tuzatish va tarbiyaviy ishdagi guruh va individual mashg'ulotlarga quyidagilar kiradi.

1. Tovushlarni idrok etish va talaffuz qilish qobiliyatini o'rganish:

2. Og'zaki nutqni tushunishni rivojlantirish:

3. So'z boyligini kengaytirish:

4. Kelajakda nutq grammatikasini shakllantirish.

Shu bilan birga o'qish va yozish bo'yicha savodxonlik darslari o'tkaziladi. Bu barcha turdagi sinflar uchun shart va zarurdir. Bu bolalarning eshitish qoldig'ini rivojlanish qobiliyatidan foydalanish bo'lib u maxsus jihozlar, eshitish apparatlari yoki koxlyar implantlar yordamida yaxshilanadi. Tuzatish tarbiyasi eshitishda nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, bolalar bog'chalarida amalga oshiriladi. U yerda 2 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar tarbiyalanadilar. 7 yoshdan inklyuziv ta'lim bo'yicha ommaviy maktablarga o'qishga yuboriladilar. Tuzatish va tarbiyaviy ishning juda muhim sharti ota-onalarni kar va zaif eshtuvchi bola bilan to'g'ri muloqot qilishi, uni tarbiyalash bo'yicha tavsiyalarga amal qilishi va nutqni shakllantirish

bo'yicha maxsus ishlarni amalga oshirishdan iborat. Kar va zaif eshituvchi bolaning psixologiyasi va fiziologiyasini bilish, chidamlilik va sabr-toqat, professionallik va muvoffaqiyatga ishonch eng muhimi ular bilan ishlaydigan barcha mutaxassislarning bolalarga bo'lgan muhabbati, albatta bolaga uning orasidagi to'siqni yengib o'tishga yordam beradi va tashqi dunyoning eshitishga, gapirishga, sog'lom bolalar bilan teng rivojlanib borish imkoni yaratadi.

Zaif eshituvchi bolalarning eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlarning maqsadi bolalarning atrofdagi tovushlarni tan olish qobiliyatini rivojlantirishdir. Bola nutqiy bo'lmagan tovushlarning yangi eshitish tasvirlarini to'playdi, hayvonlarning ovozi, ko'cha shovqini, musiqa asboblari va boshqalar. Keyinchalik bu tovushlarni "nutq va nutqsiz" kabi muhim toifalarga tezda ajratish va xotirada turli xil tovushlar bilan yangi eshitish tasvirlarini to'plash imkonini beradi. Kichik yoshdagi bolalar bilan mashg'ulotlarni tashkil qilishda quyidagi mashqlar o'tkaziladi.

1-mashq

Bolalarni istirohat bog'iga borganda yoki bolalar maydonchasida o'ynayotganda tabiatdagi ovozlari: qushlar ovozi, hayvonlar ovozi, odamlarni qadam bosib yurishi, avtomobil ovozi, barglarni shitirlashi va boshqalar. Agar bola ko'rib sezib tovushlarni his qilsa, u ko'zini yumganda o'sha predmet ovozi qabul qiladi va farqlaydi. Shunday qilib uyda ham tovushlarni eshitib farqlash mumkin. Masalan: Bolani diqqatini jamlatib eshikni g'ichirlashi, soatni chiqilashi, trubadagi suv shovqinini sezdirib eshitarish mumkin.

2-mashq "Keling shitirlatamiz va taqillatamiz"

O'yin bino ichida o'ynaladi va turli xil narsalar va materiallar-polietilen paketlar, qog'ozlar, kalitlar, tayoqlar, qoshiqlar va boshqalar kerak bo'ladi. Bola ob'ektlarni boshqarishda paydo bo'ladigan turli tovushlar bilan tanishadi. Voyaga yetgan kishi sumkani shitirlashi, yog'och bolg'ani taqillatish, qog'oz varaqlarni g'ijimlash va yirtib tashlashi, kalitlarni jiringlatishi, batareya bo'ylab tayoqni o'tkazishi va songra bolani ko'zlarini yumib, tovushli ob'ektni taxmin qilishga taklif qilish kerak. Ko'zlarini ochgandan so'ng bola ushbu ob'ektni nomlashi yoki ko'rsatishi kerak bo'ladi. Mashqning maqsadi eshitish diqqatini rivojlantirishdan tashqari, turli xil ob'ektlar tomonidan chiqarilgan tovushlarni eshitish orqali idrok etishdir.

3- mashq "Ovozli qutilar".

Kichkina noaniq bankalarga yoki qutilarga turli xil donlarni quyamiz. (masalan kinder kutilmagan hodisa) no'xat, mosh, guruch, tuz makaron, qum, mayda toshlarni olamiz. Har bir turdagi ikkita quti bo'lishi kerak. Qutilardan birini silkitib, bolaning e'tiborini tortamiz, so'ng qutilar orasida bir xil ovoz chiqaradigan narsani topishni taklif etamiz. Qutilar soni asta sekin oshirib boriladi. Ushbu mashq sizga turli xil ommoviy materiallar tomonidan ishlab chiqarilgan tovushlarni quloq orqali eshitib idrok etishga o'rgatadi.

4- mashq "Kichik musiqachilar"

Darsda bolalar uchun musiqadan foydalaniladi.

Darsda ishlatiladigan bolalar cholgʻu asboblari doira, nay, pianino, akkardeon, nogʻora. Avval siz bolalarni asboblari bilan tanishtirishingiz va undan qanday tovush chiqarishni oʻrgatishingiz kerak. Bolaning orqasida turib yoki ekran orqasiga yashirib, navbatma – navbat turli xil asboblardan tovushlarni chiqariladi. Bola kerakli vositani koʻrsatishi yoki uni soʻz bilan nomlashi kerak. Siz ikkita vositadan boshlashingiz kerak, ularning sonini asta-sekin oshirib boring.

5-mashq “Bir yoki bir nechta tovushlar”.

Surdopedagog baraban yoki tamburni bir yoki bir necha marta uradi, shunda bola uni koʻradi va uni soʻz bilan chaqiradi yoki barmoqlari bilan qancha urish, bitta yoki koʻp boʻlganini koʻrsatadi. Bola vazifani tushungandan soʻng, siz tovushlar sonini faqat eshitirib farqlashni boshlashingiz mumkin.

6- mashq “Oʻyin”

Surdopedagog pianino yoki ksilofondan foydalanib, bola koʻrishi uchun oʻyinchoqdan tovushlarni chiqaradi va ohangda keskin farq qiluvchi ikkita tovush tanlaydi. Keyin bolaning oʻzi bu tovushlarni pianinoda topadi, bu faqat eshitish orqali boshqariladi. Ushbu mashq eshitish diqqatini ham rivojlantiradi va tovush balandligini aniqlashga oʻrgatadi. Ushbu dars bilan biz bolani tovushlarini balandligi boʻyicha farqlashni oʻrgatishni boshlaymiz, asta-sekin nutq tovushlarining balandligini farqlashga oʻtamiz.

7-mashq “Baland va jim baraban”

Surdopedagog barabanni turli xil kuchlar bilan uradi, bunda bolaning eʼtiborini tovushdagi farqga qaratadi: baland yoki jim. Bola katta yoki kichik barabanning rasmlarini koʻrsatadi. Katta baraban baland, kichik baraban jim. Dars davomida bola tovushlarni tovush kuchi bilan farqlashni oʻrganadi.

Xulosa qilib aytganda kar va zaif eshituvchi bolalar bilan mashgʻulotlarga kiritilishi mumkin boʻlgan yuqoridagi mashqlar olib borilsa bolalarni eshitish qobiliyati va nutqi oʻsadi. Uyda ota-onalar kar va zaif eshituvchi bolalar bilan muntazam surdolog tafsiyalariga binoan oʻquv materiallaridan foydalanishlari zarur. Faqat bolalarni ortiqcha charchatmaslik uning tinglashni oʻrganish qobiliyatini asta-sekin rivojlantirish va toʻgʻri gapirishga oʻrgatib borish muhimdir.

Eshtitish qobiliyati buzilgan oʻquvchilarda eshitish idrokini rivojlantirish boʻyicha ishlarning maqsadi va mazmuni.

Asosiy vazifalarga quydagilar kiradi.

-eshitish qobiliyatini va eshitib idrok etish qobiliyatini rivojlantirish nutq materialini eshitib farqlatish.

-ogʻzaki nutqni idrok etish uchun eshitish-vizual asosni yaratish.

-faol nutq faoliyati mahoratini oshirish.

-kar va zaif eshituvchilarning atrofidagi dunyoning soʻzsiz tovushlari, shu jumladan musiqa haqidagi gʻoyalarini boyitish.

Nutqni eshitishni shakllantirishning asosi kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning ma'lum nutq materialini eshitish va ko'rish orqali idrok etish, uni takrorlash va qabul qilingan narsaga obektiv harakat qilish qobiliyatidir. Biosensor idrok ko'ruv eshituv idroki deb atalib, og'zaki nutqni idrok qilishning asosiy vositasi hisoblanadi. Monosensor idrok esa eshituv idroki bo'lib uning yordamida eshitishida muammosi bo'lgan bolalar maxsus mashg'ulotlarda, balki butun o'quv tarbiyaviy jarayon mobaynida og'zaki nutqqa o'rgatiladi. Ma'lumki, sezgi anolizatorimiz sezuvchaligi mashq qilish jarayonida rivojlanadi va mustahkamlanadi. Seziha analizatorining nozik sezuvchanlik darajasiga etish uchun ma'lum bir sharoit va ayniqsa maxsus mashqlar zarurdir. Eshitishida muammosi bo'lgan bolalar bilan ishlash jarayonida shu ma'lum bo'ldiki, eshituv differensirovkalarni ishlab chiqishda, eshituv va nutq-harakat kinesteziyalarining orasidagi aloqani o'rnatishda maxsus eshituv mashqlarining o'rni beqiyos ekan. Eshitishida muammosi bo'lgan bolalarning eshituv idrokini rivojlantirishda avval "Bugun ob- havo qanday?", "Havo ochiqmi yoki bulutlimi?", "Osmon qanday rangda?", "Havo harorati qanday?", "Quyosh qanday isitayapti?", kabi savollar berib ulardan savollarga javob berishlari so'raladi. Asta-sekin kengroq savollar berilib shunga yarasha javoblar berishiga undaladi. Savollar faslar, uy va yovvoyi hayvonlar, o'quv qurollari, o'tilgan mavzular yuzasidan ham bo'lishi mumkin.

Kar va zaif eshituvchi bolalarda nutqni eshitishni rivojlantirish bo'yicha ish tizimini tavsiflashda maxsus atamalar va lug'atlardan foydalanamiz.

Bu maxsus tayyorgarlik jarayonida o'quvchilar tomonidan eshitib idrok etadigan nutqda faol foydalaniladigan nutq materialini (so'zlar iboralar so'z birikmalari) bo'g'inda, so'zda, o'quvchilar tomonidan ko'rib eshitish orqali qayta qayta idrok etiladi. Tovushda notanish nutq materialini eshituv vizual idrok orqali o'zlashtiriladi.

Diskriminatsiya -tovushda tanish bo'lgan nutq materialini o'quvchilarning eshitishi orqali idrok etishi ob'ektlar, rasmlar, yozma yozilgan so'zlar, planshetlar va boshqalardan foydalanganda cheklangan vizual tanlov sharoitida amalga oshiriladi. Vizual tanlov holatidan tashqarida tovushda tanish bo'lgan nutq materialini o'quvchilarning eshitish orqali idrok etishini tan olish. Eshitish mashg'ulotlari jarayonida foydalanilgan nutq materialining eshitish idrokini tan olish yani tovushda notanish tovushni tanib olish vizual tanlov xolatida amalga oshiriladi. Dastlabki davrda pedagogik usullar yordamida eshitish funksiyasining buzilish xolati aniqlanadi, tonal va nutq eshitish xolatidagi zahira aniqlanadi statsionar elektroakustik qurilmalarda ovozni kuchaytirishning optimal rejimi tanlanadi individual eshitish vositasining ishlash tartibi ham aniqlangan bo'ladi. Bu davrda bolalar nutqiy bo'lmagan va har-xil intensevligdagi nutq tovushlariga ma'lum masofada aniq javob berishni, me'yorda suhbat hajimidagi ovozda aytilgan so'zlarni nutq oqimidan ajratib olishni (eshitish vositasi yordamida) o'rganadilar, so'zlarni eshitish orqali nutq signali sifatida qabul qilish so'zlardagi tovushlarni oshkoralik va mahfiylik prinsiplariga ko'ra farqlash (yani ko'p hollarda eshitilgan narsani takrorlashda unilarni unilarga, undoshlarni undoshlarga almashtirish) so'zdagi qismni tan olish unli tovushlarni urg'u holatida ham,

urg`usiz bo`ginlar holatida ham aniqlash, so`zlar, iboralar va iboralardan iborat juda ko`p miqdordagi dasturiy nutq materialini eshitib ajratib farqlashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pelymskaya T.V., Shmatko N.D. Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki nutqini shakllantirish. M.: Vlados, 2003 yil.
2. "Surdopedagogika" F.U.Qodirova, U.Y.Fayziyeva, Sh.X.Kalboyeva, O.S.Ishmatova, M.A.Umaraliyeva.
3. A.L.Sirotyuk "Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektini rivojlantirishni tuzatish", "Ijodiy markaz sohasi".
4. "Maxsus pedagogika" Pulatova P.M. Toshkent 2014 yil.
5. "Maktabgacha surdopedagogika" .X.J.Kalboyeva. Toshkent 2007 yil.

